

УДК 347.422

ВИПАДКИ ЗАСТОСУВАННЯ РЕГРЕСУ У СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

CASES OF APPLICATION OF LEGAL RECOURSE IN INSURANCE

Жила О.В.,
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства
Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Вінніченка*

Статтю присвячено співвідношенню регресу та суброгації та визначенню випадків, коли у страхуванні має застосовуватись той чи інший правовий механізм. Зроблено висновок, що у сфері страхування тоді йдеться про регрес, коли мова йде про страхування цивільної відповідальності, якщо про це вказано у законодавстві. Суброгація є там, де є право вимоги у випадку провини третьої особи.

Ключові слова: регрес, суброгація, страхування, відповідальність, шкода.

Статья посвящена соотношению регресса и суброгации и определению случаев, когда в страховании должен применяться тот или иной правовой механизм. Сделан вывод, что в сфере страхования речь идет о регрессе в том случае, когда имеет место страхование гражданской ответственности, если это указано в законодательстве. Суброгация применяется там, где есть право требования в случае вины третьего лица.

Ключевые слова: регресс, суброгация, страхование, ответственность, вред.

The article is devoted to a regress and subrogation ratio and definition of cases when this or that legal mechanism has to be applied in insurance. The conclusion is drawn that in the sphere of insurance has to be applied regress in cases when insurance of a civil liability takes place if it is specified in the legislation about this. Subrogation is applied in cases, when there is a right of the requirement in case of fault of the third party.

Key words: regress, subrogation, insurance, responsibility, harm.

В сучасних умовах розвитку ринкової економіки значення регресних зобов'язань все більше зростає. При цьому законодавство не містить поняття регресного зобов'язання, не розкрита суть регресного зобов'язання, а також правове положення учасників регресного зобов'язання, що утрудняє практичне застосування регресу з причини його частого змішення з суброгацією. Тому вельми актуальним є проведення спеціальних досліджень, присвячених співвідношенню цих правових категорій.

Актуальність таких досліджень посилюється тим фактом, що регресним зобов'язанням не приділялося достатньої уваги. Окремі питання у цивілістичній науці піднімалися І. Новицьким, В. Смирновим Н. Мельниковим, В. Потапенко, С. Дедиковим, проте питання відмежування регресних зобов'язань від суміжних правових категорій ще залишається дискусійним. Останнім часом все частіше постають питання про застосування механізмів регресу та суброгації у страхуванні, де вказані поняття часто плутають. Отже, метою даної статті є співвідношення регресу та суброгації та визначення випадків, коли у страхуванні має застосовуватись той чи інший правовий механізм.

Аналіз сутності понять «регрес» і «суброгація» у страхуванні не веде до висновку, що у страхуванні замість регресу застосовується механізм суброгації.

Труднощі на практиці викликає і те, що регрес у власному розумінні цього терміну також зустрічається у страхуванні, а не тільки як заміна терміну «суброгація». Часто практичні діячі зазнають труднощі у вирішенні питання, коли застосовується у страхуванні регрес, а коли – суброгація.

Навіть зустрічаються думки повного заперечення виникнення регресу у страхових відносинах. Так, вказують, що право зворотної вимоги (регрес) не може застосовуватись відносно страхування, тому що правила про перехід прав кредитора до іншої особи не застосовуються до регресних вимог. Відносно страхування цивільним законодавством передбачена тільки суброгація. Право вимоги, що належить кредиторів (потерпілому) на підставі зобов'язання, може бути передано їм іншій особі по угоді (поступка вимоги) або перейти до іншої особи на підставі закону. У відповідності зі ст. 387 ЦК РФ права кредитора за зобов'язанням переходять до іншої особи на підставі закону й настання зазначених у ньому обставин при суброгації страховикові прав кредитора до боржника, відповідального за настання страхового випадку [1].

Така думка надмірно категорична.

Регрес у власному розумінні цього терміну зустрічається у Законі України «Про обов'язкове стра-

хування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 року [2].

Іноді навіть такі регресні вимоги змішують із суброгацією [3].

На відміну від суброгації, що передбачає перехід права вимоги від потерпілого до страховика (у межах зробленої страхової виплати) відносно особи (осіб) відповідальної за збитки, регрес – це нова вимога, що виникає при певних обставинах, у розглядаємому випадку передбачених у законі. Можливість регресу прописана в законі, де перераховані випадки регресу.

Так, у відповідності до ст. 38 зазначеного закону страховик після виплати страхового відшкодування має право подати регресний позов:

1) до страховальника або водія забезпеченого транспортного засобу, який спричинив дорожньо-транспортну пригоду:

а) якщо він керував транспортним засобом у стані сп'яніння під впливом алкоголю, наркотичних, психотоксичних чи інших одурманюючих речовин;

б) якщо він керував транспортним засобом без права на керування транспортним засобом відповідної категорії;

в) якщо він після дорожньо-транспортної пригоди самовільно залишив місце пригоди чи ухилився від проведення в установленому порядку перевірки, констатуючої дію алкогольних напоїв, наркотичних чи інших одурманюючих речовин, чи споживав ці речовини після дорожньо-транспортної пригоди до відповідної констатуючої перевірки;

г) якщо дорожньо-транспортна пригода визначена в установленому порядку безпосереднім наслідком невідповідності технічного стану та обладнання транспортного засобу існуючим вимогам Правил дорожнього руху;

г) якщо він не повідомив страховика у строки і за умов, визначених законом;

2) до підприємства, установи, організації, що відповідає за стан дороги, якщо заподіяна у результаті дорожньо-транспортної пригоди шкода виникла з їх вини;

3) до особи, яка заподіяла шкоду навмисно.

Моторне (транспортне) страхове бюро України після сплати страхового відшкодування має право подати регресний позов:

1) до власника транспортного засобу, який спричинив дорожньо-транспортну пригоду, який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність;

2) до водія транспортного засобу, який заволодів транспортним засобом за допомогою протиправних дій;

3) до страховика, якщо забезпечений транспортний засіб, що заподіяв шкоду, було встановлено та страховик був зобов'язаний, але не виплатив страхове відшкодування у порядку, встановленому цим Законом;

4) до підприємства, установи, організації, що відповідають за стан дороги, якщо заподіяна у результаті дорожньо-транспортної пригоди шкода виникла з їх вини.

Регрес у сфері обов'язкового страхування цивільної відповідальності відрізняється від аналогічного інституту, що діє в області інших цивільно-правових відносин і, як правило, що не має яких-небудь обмежень. Тут же право регресу чітко обкреслено цілком конкретними юридичними фактами. Перелік цих фактів носить закритий характер і не може бути розширений ні за допомогою договору страхування, ні яким-небудь іншим способом.

Тобто йдеться про випадки, коли страховик посилає проти свого страхувальника після виплати страхового відшкодування третій особі. Такі ситуації можуть виникати, наприклад, у випадку заподіяння шкоди страхувальником третій особі в стані алкогольного сп'яніння. Або вибуття автотранспортного засобу з володіння страхувальника з його відома до особи, офіційно не допущеної до керування автомобілем (наприклад, без доручення). Все це найчастіше позначається або в договорі, або в правилах страхування. Ці випадки страховик і не може включити в обсяг ризиків, що страхуються, оскільки тоді б це не відповідало положенням законодавства. Пред'явлення такого позову не може розглядатися в якості суброгації, тому що від страхувальника страховик не одержує ніякого права у зв'язку з виплатою страхового відшкодування третій особі. Це право впливає з винних дій страхувальника, які не застраховані й не можуть бути включені в страхові ризики; за такі дії страхувальник і несе несприятливі наслідки з боку страховика.

Наведена стаття є виключенням із загального принципу страхування відповідальності, відповідно до якого ціль страхових правовідносин у цьому випадку – захист майнових інтересів як потерпілого, так і страхувальника або застрахованої особи, що стали заподіювачами шкоди, оскільки вони звільняються повністю або частково від виконання деліктного зобов'язання. Законодавець передбачив ряд ситуацій, пов'язаних з порушенням страхувальником або застрахованим загальноновизначених поведінкових цінностей у рамках дорожнього руху, при яких відмовив їм у захисті, надавши її тільки потерпілому.

Однак застосування у цьому випадку конструкції регресу у деяких авторів викликає заперечення, вони вважають, що й при страхуванні відповідальності страховик, що виплатив відшкодування потерпілому, повинен одержати в порядку суброгації вимогу до особи, відповідальної за збитки, тобто до особи, чію відповідальність він застрахував.

Суброгація – це зміна кредитора в зобов'язанні, отже, для того, щоб суброгація могла відбутися, повинне існувати зобов'язання, у якому кредитором був би страхувальник (вигодонабувач), а боржником – особа, відповідальна за шкоду, відшкодовану страховиком [4, с. 11].

При суброгації страховик стає кредитором замість страхувальника (вигодонабувача) у цьому ж зобов'язанні й, будучи в ньому кредитором, вправі жадати від особи, відповідальної за заподіяння шкоди, відшкодування. Із цього робимо висновок: зобов'язання, що спочатку виникло в особи, відпові-

дальшої за заподіяння шкоди перед страхувальником (вигодонабувачем), повинне існувати як до страхової виплати, так і після її.

Вигодонабувачем за договором страхування відповідальності є потерпілий. Потерпілий є кредитором у зобов'язанні, що впливає із заподіяння шкоди, а боржником є особа, що заподіяла шкоду. Суброгація відбувається при виплаті страхового відшкодування. Однак при виплаті страхового відшкодування зобов'язання, що виникло між потерпілим і особою, що заподіяла шкоду, припиняється виконанням, тому що шкода відшкодована. Отже, і заміна кредитора в зобов'язанні стає неможливою, оскільки немає самого зобов'язання. Таким чином, перехід до страховика прав кредитора від вигодонабувача неможливий.

Страхувальником у договорі страхування відповідальності може виступати будь-яка особа, відповідальність же може бути покладена й на іншу особу. Тут можливі два варіанти:

1) страхувальник і особа, на яку покладена відповідальність за заподіяну шкоду, є тією самою особою. У цьому випадку суброгація не може відбутися, оскільки ніяких зобов'язань між страхувальником і особою, відповідальною за шкоду, не може виникнути – при збігу кредитора й боржника в зобов'язанні воно припиняється у відповідності зі ст. 606 ЦК України;

2) страхувальник і особа, відповідальна за шкоду, – це різні особи. У цьому випадку суброгація не може відбутися, оскільки в страхувальника немає прав вимоги до особи, відповідальної за шкоду.

Таким чином, перехід до страховика прав кредитора від страхувальника також неможливий.

Візьмемо для прикладу договір страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Страхувальник, звертаючись до страховика за укладанням цього договору, розраховує на те, що у випадку його провини в ДТП він не буде нести несприятливі наслідки у вигляді відшкодування шкоди потерпілому. Це буде покладати на страхову компанію. У цьому випадку суброгація не може виникнути, тому що в страхувальника немає ніякого права, що могло б перейти до страховика. Вигодонабувачем за даним договором буде особа, якому заподіяна шкода внаслідок ДТП. У силу буквального тлумачення 993 ЦК України до страховика може перейти право вигодонабувача, у якого є вимога до страхувальника. Це приводить до ситуації, що коли страхувальник, що заплатив за страхування власної відповідальності, не звільняється від відповідних витрат, а просто буде виплачувати кошти страховикові, якому він уже заплатили страхову премію.

Особливістю регресних вимог, що виникають на підставі ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», є те, що, на відміну від суброгації, страховик при обов'язковому страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів має право пред'явити регресну вимогу не тільки до третіх осіб

– заподіювачів шкоди, але й до страхувальника за договором страхування, тобто своєму контрагентові за договором. Це обумовлено тим, що одним з основних принципів Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» є гарантія відшкодування шкоди потерпілим, навіть якщо шкода заподіяна навмисними діями страхувальника або інших осіб, ризик відповідальності яких застрахований за договором обов'язкового страхування. Із цією метою законодавець фактично поставив за обов'язок страховикам виплачувати страхове відшкодування, надавши їм замість право зворотної вимоги до страхувальників і інших осіб, ризик відповідальності яких застрахований за договором обов'язкового страхування [5].

Необхідно також підкреслити, що Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» закріплює право регресної вимоги страховика саме до особи, що причинили шкоду, а не до особи, відповідальної за шкоду. У більшості випадків ці особи збігаються, однак можуть бути ситуації, коли це зовсім різні суб'єкти. Так, у випадку заподіяння шкоди працівником організації, що управляє транспортним засобом у силу трудових обов'язків, особою, відповідальною за шкоду, виступає юридична особа (ст. 1172 ЦК України), а особою, що заподіяла шкоду, – сам водій. Оскільки право регресної вимоги страховика поширюється винятково на страхувальників і застрахованих осіб, до такого водія регрес не може бути застосований.

Відповідно до Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 року (яке не є чинним на цей час) [6], була передбачена ще одна підстава регресного позову страховика: коли після виплати страхового відшкодування з'ясується, що страхувальник або третя особа подали невірні відомості, які призвели до підвищення суми страхового відшкодування або безпідставної його виплати.

Варто враховувати, що у відповідності до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 11 квітня 2006 року [7], наявність або відсутність у страхувальника (протягом попереднього року) доведених в судовому порядку випадків, що були підставою для пред'явлення регресного позову, позначається на типі страхового договору, що укладається у майбутньому зі страхувальником.

Оскільки в Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» немає жодної норми, присвяченої суброгації, але є положення, що регулюють регресні вимоги страховика, деякі фахівці, виходячи тільки із цього, вважають, що суброга-

ція в системі обов'язкового страхування неможлива, вона нормами даних актів як би замінена на регрес.

З такою позицією не погоджується С. Дедиков, оскільки наявності ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (автор пише про аналогічну норму у російському законодавстві) недостатньо для скасування суброгації стосовно до договорів обов'язкового страхування. Якщо виходити із цього, то виходить, що до страховика повинне б переходити з вимоги, що виникла у вигодонабувача-потерпілого до заподіювача шкоди, – страхувальникові або застрахованій за полісом обов'язкового страхування транспортних засобів особі. Але подібна конструкція приводила б до позбавлення системи обов'язкового страхування всякого змісту з позиції власників транспортних засобів. До того ж, застосування суброгації стосовно страхувальника або застрахованої особи привело б до втрати основного кваліфікуючої ознаки страхування – поділу ризику між необмеженим числом інших суб'єктів. При можливості застосування суброгації до страхувальника вони однаково несли б прямий збиток у результаті настання страхового випадку, а страховик виступала просто як особа, що опосередковує відшкодування шкоди потерпілому.

Автор наводить думку своїх опонентів, які вказують на те, що страхова виплата потерпілому припиняє деліктні відносини в цій частині й, отже, з вимоги вигодонабувача до заподіювача шкоди, а виходить, немає права вимоги, яке могло б перейти від вигодонабувача (потерпілого) до страховика. Із цим твердженням, на мою думку, варто погодитися, але дана ситуація охоплює тільки випадки, коли шкода заподіяна безпосередньо страхувальником або застрахованою особою. Тим часом існують ситуації, коли шкода безпосередньо заподіюється іншою особою, наприклад, працівником страхувальника або застрахованої особи, або навмисними діями пасажира автомобіля [8, с. 42; 9, с. 32].

У відповідності до ч. 1 та 2 ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Замовник відшкодує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника.

Працівниками визнаються особи, що виконують роботу на підставі трудового договору (контракту), а також особи, що виконують роботу за цивільно-правовим договором, якщо при цьому вони діяли або повинні були діяти за завданням відповідної юридичної особи або фізичної особи й під його контролем за безпечним веденням робіт.

У відповідності до п. 1.6. ст. 1 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних

засобів» власники транспортних засобів – юридичні та фізичні особи, які, відповідно до законів України, є власниками або законними володільцями (користувачами) наземних транспортних засобів на підставі права власності, права господарського відання, оперативного управління, на основі договору оренди, довіреності, або правомірно експлуатують транспортний засіб на інших законних підставах.

Тобто до числа власників транспортних засобів не відносяться особи, що керують ним у силу виконання своїх службових або трудових обов'язків, у тому числі на підставі трудового або цивільно-правового договору із власником або іншим володільцем транспортного засобу.

Тому ці особи (водії – працівники власника транспортного засобу) не є й не можуть бути ні страхувальниками, ні застрахованими особами стосовно до службових автомобілів. Отже, у тому випадку, коли шкода іншим особам заподіяний ними при використанні службової автомашини й з їхньої вини, у страхувальника або іншого законного власника транспортного засобу може виникнути до них право вимоги про відшкодування збитків.

Не можна говорити, що у зв'язку зі страховою виплатою потерпілому відносини по матеріальній відповідальності працівника не виникають, оскільки в роботодавця немає збитків. Але цілком можливі випадки, коли в роботодавця збитки все-таки утворюються. Найбільше часто це відбувається, коли розмір шкоди, заподіяного потерпілому, перевищує страхову суму за полісом. Інша справа, що таке зобов'язання причинителя шкоди до страховика відношення не має, тому що той вправі стягувати суброгацію лише в межах страхової виплати. Крім того, роботодавець може добровільно погасити потерпілий заподіяний йому збиток, а вже потім звернутися до страховика з вимогою про виплату йому страхового відшкодування. До того ж, зовсім очевидно, що інститут матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну роботодавцеві, несе в собі й елемент покарання, тобто сигналу про неприпустимість такого поведіння. Це особливо явно проявляється в тих випадках, коли працівник несе відповідальність у розмірі місячного заробітку незалежно від величини реального збитку, заподіяного роботодавцеві. Тому наявність страхового поліса не повинне звільняти винну особу від покарання та серйозних доводів на користь виключення суброгації для подібних ситуацій немає [9, с. 42].

Таким чином, на основі проведеного аналізу, можна зробити загальний короткий висновок, що у сфері страхування тоді йдеться про регрес, коли мова йде про страхування цивільної відповідальності, якщо про це вказано у законодавстві. Суброгація є там, де є право вимоги (наприклад, КАСКО) у випадку провини третьої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право регресного вимоги страховика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strahovka-shop.ru/events_view.asp?id=922
2. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1.

3. Светличный А.Д. Правовая природа суброгации по договору ОСАГО / А.Д. Светличный // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2007/uri53.html>
4. Терехов А.В. Суброгация в современном гражданском праве России: вопросы теории и практики: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.03 / Терехов Александр Валерьевич. – Москва, 2008. – 19 с.
5. Суть мероприятий до получения возмещения в порядке суброгации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://moуbank.info/category/strahovanie/>
6. Про затвердження Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 року // Урядовий кур'єр. – 14.11.1996. – Ст. 1.
7. Про затвердження Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 11 квітня 2006 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 18. – Ст. 135.
8. Дедиков С.В. Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств / С.В. Дедиков // Хозяйство и право. – 2004. – № 9. – С. 38-45.
9. Дедиков С.В. Лица, гражданская ответственность которых застрахована по договору ОСАГО / С.В. Дедиков // Законы России. – 2007. – № 9. – С. 31-39.